

**ХАЛЫҚАРАЛЫҚ МАТУРИДИ СИМПОЗИУМЫ
(ӨТКЕНІ, БҮГІНІ МЕН БОЛАШАҒЫ)**

**ULUSLARARASI MATURİDİLİK SEMPOZYUMU
(DÜNÜ, BUGÜNÜ VE GELECEĞİ)**

**INTERNATIONAL SYMPOSIUM ON MATURIDISM
(PAST, PRESENT AND FUTURE)**

БАЯНДАМАЛАР

BİLDİRİLER

PAPERS

Editör

Prof. Dr. Sönmez KUTLU

ANKARA 2018

İnceleme Araştırma Dizisi
Yayın No:58

Uluslararası Maturidilik Sempozyumu Bildirileri

Baskı Tarihi: Ekim 2018

Editör

Prof. Dr. Sönmez KUTLU

Yayın Koordinatörü

Harun SARIGÜL

ISBN: 978-9944-237-71-0

Tasarım - Baskı

OLİVİN OFSET

www.olivinoffset.com

Uluslararası Maturidilik Sempozyumu Bildirileri / Editör: Prof. Dr. Sönmez KUTLU. –
Ankara: Hoca Ahmet Yesevî Uluslararası Türk-Kazak Üniversitesi, 2018 624 s.; 16x24 cm. –
(Hoca Ahmet Yesevî Uluslararası Türk-Kazak Üniversitesi inceleme-araştırma dizisi;
yayın no:58)

© Ahmet Yesevî Üniversitesi

Mütevelli Heyet Başkanlığı

Taşkent Cad. Şehit H. Temel Kuğuoğlu Sokak. No: 30 06490 Bahçelievler/ANKARA

Tel: 0312 216 06 00 • Faks: 0312 223 34 29

www.ayu.edu.tr yayinlar@Yesevî.edu.tr

Kitapta ifade edilen fikir ve görüşler sadece yazarlarının olup, Ahmet Yesevî Üniversitesi
Mütevelli Heyet Başkanlığı'nın görüşlerini yansıtmazlar.

ANKARA 2018

YENİ BİR İSLAM MEDENİYETİ İÇİN MÂTURÎDÎ VE MÂTURÎDİLİĞİN ÖNEMİ

Prof. Dr. Hasan ONAT

Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

“İnsan şunu da bilir ki kendisine düşünmemeyi telkin eden his şeytanî vesveseden başka bir şey değildir; çünkü böyle bir davranış ancak şeytanın işi olabilir, amacı da kişiyi aklının ürününe toplamaktan alıkoymak, fırsatları değerlendirmesine ve arzusuna ulaşmasına vesile olan bu ilahî emaneti kullanmak konusunda onu korkutmaktır.”¹

Giriş

İnsanlığın tarihsel akışı, her zaman doğrusal bir çizgi izlememiştir; iniş- çıkışlar, yüksişler, çöküşler olmasına rağmen, muhtemelen insan belleğinin yaşanan tecrübeleri ve çıkarılan dersleri de kaydetmesi sebebiyle, gittikçe gelişen bir birikim ve anlaşılabilir bir gelişme bir şekilde varlığını sürdürmüştür. Tarihsel akışta oluşan bilgi ve tecrübe birikiminde temel belirleyicinin güvenilir bilgi, bilim, özgürlük ve yaratıcılık olduğunu söylemek mümkündür. Bu bağlamda insanoğlunun tabiatta hazır bulduklarına yaptığı her türlü katkı en genel anlamda kültür olmaktadır. Her ne kadar kültür ve medeniyeti, aynı anlamda kullananlar var ise de, İngilizce ve Fransızca lügatlardaki haliyle “civilisation”, Türkçe’deki medeniyet ya da uygarlık, zihinlerde makes bulmuş olan; insanlığın geçmişteki ve günümüzdeki bazı durumlarını anlamak ve açıklamak için vazgeçilemeyecek veya görmezlikten gelinemeyecek kadar önemli bir kavramdır. “Medeniyet”, insanın tarih boyunca yapıp ettiklerini, beşeri yaratmanın arka planındaki zihniyeti, insanı insan yapan değerleri, san’atı, teknolojiyi ve beraberinde gelen “güç” artışını kapsayabilen bir kavramdır. “Civilisation” veya “medeniyet / uygarlık” kavramı, kültürde ve bellekte yer etmiş ve bilebildiğimiz kadarıyla tanımı bakımından olmasa da, gerekliliği ve geçmişi anlama konusundaki işlevi üzerinde bir tür uzlaşma sağlanmış gibidir. Lügatlardan bu kavram çıktığı zaman, insanla ilgili pek çok şeyi anlamak da, anlatabilmek de pek mümkün olmayacaktır.

“Kültür”, “medeniyet” gibi kavramları anlamaya çalışırken, onların, tıpkı bir ağacın kökleri ve dalları gibi geçmişe ve geleceğe doğru çift yönlü, dinamik bir yapı olarak inşa edildiğini ve anlaşıldığını belirtmekte fayda vardır. Aslında hangi alanda olursa olsun, “anlama” geçmişe dönük bir faaliyettir. Her şeyi, “an”ın ekranından gittikten sonra anlamaya başlarız. “Geçmiş”te kalanları anlayabildiğimiz kadar gelecek tasarımı yapma imkanımız vardır. Gelecek, geçmişten sızma imkanı bulabilen birikimle inşa edilmektedir. Bu bakımdan, medeniyetle ilgili her anlayış biçimi, insanoğlunun geçmişte yapıp ettiklerinin, medeniyet perspektifinden yapılan

¹ el-Mâturîdî, *Kitâbü’l-Tevhîd Tercümesi*, Çev.: Bekir Topaloğlu, TDV Yayınları, Ankara 2002, s. 172

bir tür okuma biçiminden başka bir şey değildir. Kendi bulunduğumuz yerden, kendi ürettiğimiz kavramlarla, geçmişten bize uzanan bilgi, belge ve bulgulardan hareket ederek, insanlık tarihinde derin izler bırakan oluşumların arkaplanını anlamaya çalışmak; kültür ve değerlerin arkasındaki kök ilkeleri tespit etmek, o medeniyeti, medeniyete vücut veren zihniyeti bir anlamda yeniden inşa etmek demektir. Bu bakımdan, medeniyetle ilgili söylemler, daima geçmişe dayalı olmak durumundadır. Yapılan iş, esas itibarıyla bugünden, bulunduğumuz yerden, sahip olduğumuz birikimle geçmişe anlamaya çalışmaktan ibarettir. İşin ilginç yanı, medeniyetle ilgili anlama çabası, ağırlıklı olarak bilim, tarih, edebiyat, san'at gibi alanlardaki birikimi oluşturan, inşa edilmiş söylemler üzerinden gerçekleştirilmek durumundadır. Mevcut tespitler, insanlık tarihi boyunca pek çok medeniyetin inşa edilmiş olduğunu göstermektedir.

Müslümanların, enerjilerini etkin kullanabilmeleri için, toparlayıcı, birleştirici, bütünleştirici nitelik taşıyan, somut ancak süreklilik arz eden, toplumun bakışını daima daha yükseklerle yöneltecek, anlam düzeyi yüksek bir amaca ihtiyaçları vardır. Bütün insanlığın “varoluşsal anlam boşluğu”nun ürettiği, oldukça derin bir krize düştüğü bir dönemde, hem evrensel boyutta anlam ihtiyacına cevap verebilecek, hem de insan olma bilincini tazeleyecek “yüksek amaç” ancak yeni bir medeniyet iddiası olacaktır. Maalesef, İslam'ın insan hayatına anlam kazandıran boyutu unutulmuş görünmektedir. İslam'ın Kur'an'ın kurucu ilkeleri ışığında yeniden anlaşılması, hatta imkanlar dahilinde yeniden inşası, doğal olarak beraberinde yeni bir medeniyet hamlesini getirecektir. Bu, bir ihtiyaç olmaktan öte, bir zorunluluk olarak anlaşılmalıdır. Bu bağlamda Maturidi'nin, özellikle bilgi, özgürlük ve din anlayışı ile ilgili düşüncelerinin yeni medeniyet tartışmaları için uygun bir başlangıç noktası olacağını düşünmekteyiz.

el-Mâtürîdî'nin Düşünce Sisteminde Yeni Bir İslam Uygarlığı İçin Kurucu İlkeler

Müslümanların, her ne kadar bugün mazinin derinliklerinde kalmış olsa da, muazzam bir medeniyet yarattıkları her türlü tartışmanın ötesindedir. Bu tecrübenin önemli bir kısmı mevcut Batı uygarlığının alt yapısını oluşturmuştur. Ancak bu medeniyet birikimden yeterince istifade edildiğini söylemek pek mümkün değildir. Hala yararlanılabilecek pek çok şey vardır. Hala keşfedilmeyi bekleyen el-Mâtürîdî gibi büyük kafalar, kendilerini anlayacak bilim adamlarını beklemektedir. Biz, sadece yeni bir medeniyet perspektifinden el-Mâtürîdî'nin düşünce sistemini okumak, yeni oluşumlara destek olabilecek kurucu fikirleri tespit ederek, onların bize nasıl yol gösterebileceğini düşünmek ve tartışmak istiyoruz.

Yeni Bir Bilgi Kuramı ve Bilim Anlayışı

İslam Düşünce Tarihi'nde bilgi kuramı ile ilgili görüşlerini sistematik bir şekilde ilk ortaya koyan el-Mâtürîdî'dir. Hüseyin Atay'ın şu ifadeleri dikkat çekicidir: “Benim tespitime göre İslam bilim ve felsefe tarihinde bilgi kuramının temelini Muhammed b. Muhammed b. Mahmud Ebu Mansur el-Maturidi (333/944) atmıştır. Türk milleti, İslam dünyasına dünya çapında beş büyük ilim ve felsefe adamı vermiştir: Ebû Hanife (150/767), el-Buharî (256/868), Ebû Cafer et-Taberi (310/922), el-Farabî (399/950) ve el-Mâtürîdî (333/944). Kalam'da el-Mâtürîdî

insan iradesine önem vermiş, insanın gerçek anlamda içinde, düşüncesinde özgür olarak sorumlu olması kuramını öğretmiştir. İnsan, hür olunca sorumluluğunun gereği olan ilme, ilim nazariyesine ve onun sonucu olan medeniyetin kurulmasına büyük katkıda bulunmuştur. Bilginin oluşması ve düşüncenin gelişmesi açısından ve İslam kültürünü, medeniyetini iyi anlamamız için el-Mâturîdî gibi büyük düşünce adamlarının fikirlerinden faydalanmak doğru yoldur.”² Atay’ın bu tespitine el-Birunî’nin ve İbn Sina’nın da katılması gerektiğini düşünüyoruz. Eğer yeni bir İslam medeniyeti inşa edilebilecek ise, bunun teolojik ayağını el-Mâturîdî, Felsefi ayağını el-Farabî ve İbn Sina ve Bilimsel ayağını ise el-Birunî oluşturabilir. Bu gerçekten seçkin kafaların daha önceki İslam medeniyetine yapmış oldukları katkının yeterince araştırılmamış olması bile, İslam medeniyetinin niçin ölü medeniyetler safında yerini aldığını anlamayı kolaylaştıracak bir husustur.

el-Mâturîdî’nin içinden geldiği düşünce geleneğinin köklerini birinci hicri asırda bulmaktayız. O zaman diliminde Müslümanları yoran “büyük günah” meselesi, Araplar’ın hem Kureyş’ten olmayanlara, hem de Mevali denilen gayr-ı Araplara yönelik tahkir edici tutum ve tavırları, Emevî iktidarının ağır baskısı, sosyolojik açıdan yeni oluşumları, düşünsel açıdan da yeni arayışları adeta kaçınılmaz hale getiriyordu. Kureyş’in merkezi otoritesine tepki, bedevî hayattan yerleşik hayata geçişin sancıları, hızlı kültür değişimi gibi bazı faktörler, “tepkisel-kabilevi din anlayışı”nın temsilcisi olan Haricileri ve Hariciliği hazırlamıştı. Sadece kendi yaşadıkları yerleri “darul-İslam” (İslam toprağı) olarak gören, kendileri gibi düşünmeyenleri, kolayca İslam dışına iten, amel ve imanı özdeşleştiren, büyük günah işleyenleri müşriklikle itham eden Hariciler, Müslümanların yaşam alanlarını daralttıkları gibi, şiddeti meşrulaştıran görüşleriyle İslam’ın fitratla uyumuna da zarar veriyorlardı. Emevî iktidarı da bir yandan Haricî isyanlarıyla başa çıkmak için çaba sarf ederken, diğer yandan da kendi yapıp ettiklerini meşrulaştırmak için, daha sonra “Cebirci” anlayışın çekirdeğini oluşturacak eğilimleri destekliyorlardı. İşte “büyük günah” tartışmaları, Emevîlerin ve Haricilerin özgürlük karşıtı söylemleri, Mevali denilen Arap olmayan Müslümanların Müslüman olarak hayata tutunma çabaları, bazı insanları, ister istemez daha özgürlükçü ve eşitlikçi, İslam’ın evrensel ilkelerine vurgu yapan arayışlara sevk etti. Bu doğrultuda özellikle amel-iman ayırımına vurgu yapan, imanda eşitliği savunan, büyük günah işleyen durumunu Allah’a bırakmanın doğru olduğu iddia eden kimseler Mürcie adıyla anılmaya başlandılar. İşte bu tür arayışlar, Maturidî düşüncesinin beslenme kaynakları olarak karşımıza çıkmaktadır.

Hüseyin Atay’ın da dikkat çektiği gibi el-Mâturîdî’nin İslam düşüncesine en mühim katkısı bilgi kuramı, aklı esas alan yaklaşımı ve aklın ve vahyin birlikte etkin olacağı, iman ve amelin özdeşleştirilemeyeceği üzerine kurulu olan din anlayışı noktasında ortaya çıkmaktadır. Ancak bütün bunlardan daha mühim olan bir husus vardır: el-Mâturîdî, insanı ve insan gerçeğini esas alarak, insanın öz varlık yapısından hareket ederek insanı, dini, olay ve olguları anlamaya ve açıklamaya çalışmıştır. Bunun en açık kanıtı, insan bilgisinin odağına duyular bilgisini yerleştirmesi, “bu tür bilginin zıddı olan cehli benimseyene gelince, evet bilgiyi inkar eden birinden

² Hüseyin Atay, “Ebû Mansur el-Mâturîdî ve Bilgi Kuramı”, *İmam Mâturîdî ve Maturidilik*, ed. S. Kutlu, Kitabiyat, Ankara 2007, s. 174)

haberdar olan herkes onu inatçı olarak isimlendirir.”³ diyerek, çözümün ona kendi varlığının farkında olacak şekilde davranılmasında yattığını belirtmesidir. “Böyle inatçı birine yapılması gereken şey, anlamsız müşkülpesentliğini bırakması için organ kesme türünden şiddetli bir eyleme eziyete maruz bırakmaktır. Çünkü biz, onun, zarurî ilim statüsünde bulunan duyu bilgisinin şuurunda olduğundan eminiz, ne var ki sadece inat ve güçlük çıkarma uğruna iddiasını sürdürmektedir.”⁴ Burada el-Mâturîdî’nin amacının insana eziyet etmek değil, ona kendi varlığının farkında olması için katkı sağlamak olduğunu açıkça görebiliyoruz. el-Mâturîdî, için başlangıç noktası insanın kendi varlığının farkında olmasıdır.

Daha önce de dikkat çektiğimiz gibi el-Mâturîdî’nin en özgün yönlerinden birisi epistemoloji konusunda öncülüğü ve bütün sistemini doğru bilgi üzerine inşa etmeye çalışmış olmasıdır. İnsan bir akıl ve bilgi varlığı olduğuna göre, bildiklerimiz, bilebileceklerimizi ve yapabileceklerimizi belirlemektedir. Aklı etkin kullanmak da, doğru kararlar almak, doğru olanı tercih etmek ve yapmak da bildiklerimizin doğru, sağlam ve güvenilir olmasıyla doğru orantılıdır. Müslümanların medeniyet yarışının dışında kalması, son iki asırdır yaşanan olumsuzluklar, başımıza gelen felaketler bizim tercihlerimizin sonucu ise, bunun bilgi boyutu mutlaka tartışılmalıdır. Bilginin itibarsızlaştırıldığı süreçlerden geçtiğimiz, kolayca yapılabilecek bir tespittir. Ne kadar okuduğumuz, bilimde nerede olduğumuz, inanç ve davranışlarımızın bilgi temellerine ne kadar vakıf olduğumuz konusunda yüzeysel bir düşünme bile, bize kendi açmazlarımızı gösterebilir. Bilginin itibarsızlaştırıldığı, cehaletin teşvik edildiği ortamlarda bırakın medeniyeti, insanlıktan bile söz etmek biraz zordur.

el-Mâturîdî, *Kitâbu’l-Tevhîd*’i kaleme alırken, işe “bilgi” ile başlamıştır. Kendi varlığının farkında olan bir insan, öncelikle neyi ne kadar bildiğini, bildiklerinin ne kadar doğru ve güvenilir olduğunu sorgulamak zorundadır. el-Mâturîdî’ye göre “nesne ve olayların gerçeklerinin (hakaiku’l-eşya) bilinmesine götüren yollar idrak, haberler ve istidlalden ibarettir.”⁵ Bu tespit analiz edildiğinde, gerçekten de insanın bütün bilgisinin bu üç yoldan temin edildiği açıkça görülebilmektedir. el-Mâturîdî’nin “ıyan” ve “havas” kavramlarıyla ifade ettiği, “idrakin duyular yoluyla oluştuğu”⁶, beş duyu ile elde edilen “duyular” bilgisinin, insanın bütün bilgi sisteminin temelini oluşturduğu şeklindeki tespitleri, noder bilim anlayışı tarafından da doğrulanmaktadır. el-Mâturîdî’ye göre; “Duyular ötesinde olanı bilmek ancak duyular aleminin kılavuzluğu ile mümkündür.”⁷ İnsanın belleğinde yer alan bilgiler, sadece dış dünyada karşılığı olan, beş duyu kanalıyla oluşan “duyular” bilgisinden ibaret değildir. Kullandığımız bazı kelime ve kavramlar bizden öncekiler tarafından üretilmiştir. el-Mâturîdî bu tür bilgilerin tamamına “ahbar” (haberler) demektedir ve “haberlerin bilgi vasıtalarından kabul edilmesi”nin aklî bir zorunluluk olduğu kanaatinde dir.⁸ Ancak haberin “doğru veya yalan oluşu da akıl yoluyla tespit edilebilir.”⁹

³ el-Mâturîdî, *Kitâbü’l-Tevhîd*, s. 10.

⁴ el-Mâturîdî, *Kitâbü’l-Tevhîd*, s. 10.

⁵ el-Mâturîdî, *Kitâbü’l-Tevhîd*, s. 9.

⁶ el-Mâturîdî, *Kitâbü’l-Tevhîd*, s. 10.

⁷ el-Mâturîdî, *Kitâbü’l-Tevhîd*, s. 38.

⁸ el-Mâturîdî, *Kitâbü’l-Tevhîd*, s. 11.

⁹ el-Mâturîdî, *Kitâbü’l-Tevhîd*, s. 17.

el-Mâtürîdî'ye göre “nesne ve olayların gerçekliklerinin” bilinmesini sağlayan bir diğer yol “istidlal”dir. İşin gerçeği, insan, beş duyu vasıtasıyla elde edilen bilginin de, haberlerin de doğru ya da yanlış olduğunu ancak akıl sayesinde, akıl yürütme ile bilebilir. el-Mâtürîdî bu görüşlerini şu şekilde temellendirmektedir: “Akıl yürütme yoluyla bilgi edinmenin gerekliliği birkaç esasa dayanır. Onlardan biri gerek duyu gerek haber yoluyla bilgi edinirken istidlale olan zaruri ihtiyaçtır. Bu da duylardan uzak bulunan yahut da hacimsiz veya çok küçük hacimli olan nesnelere söz konusudur. Ayrıca gelen haberin yanılmaya ihtimali bulunan veya bulunmayan türüne dahil olduğunun belirlenmesi, bundan başka peygamberlerin mucizeleriyle sihirbaz ve diğerlerinin göz bağıcılığının ayırt edilmesi ve bir de mucizelerin tam anlamıyla tanınması, yani gösterilen fevkaladeliklerde düşünülebilecek beşerî yeteneklerin hesaba katılması ve onları gösterenlerin göz önünde bulundurulması gibi hususlarda akıl yürütmeye ihtiyaç vardır; ta ki gerçek bütün aydınlığı ile, batıl da bütün zulmetiyle ortaya çıksın.”¹⁰

el-Mâtürîdî, insan bilgisinin “göreceli” olduğunun farkındadır. Bu durum, bir yandan aklın “yetenekleri belirlenmiş bir varlık olup kendisi için çizilen alanı” aşamayan¹¹ sınırlı oluşuyla, diğer yandan da duylardaki arıza ile irtibatlı olabileceği gibi, daha çok da insanın varlık yapısından kaynaklanmaktadır. İnsan belleği her şeyi yorumlayarak kaydetmektedir. Anlama faaliyeti, belleğimizde daha önceden mevcut olan anlam çerçevelerine göre şekillenmektedir.¹²

el-Mâtürîdî'nin hayatın bütün alanlarında doğru bilgiyi esas alan yaklaşımından hareketle yeni medeniyetin omurgasını oluşturacak yeni bir bilim anlayışına ulaşmak mümkündür. Yeni bilim anlayışı, sadece bilginin değil, birikimli ve sistematik bilgi olan “bilim”in de insan ürünü ve göreceli olduğu esasları üzerine kurulmak durumundadır. el-Mâtürîdî'nin “haberler” kategorisini ortaya koyması, içinde, eleştirel yaklaşımı barındırmaktadır. Her türlü bilginin doğru olup olmadığını akıl yoluyla belirleyecek olduğumuza göre, bu akli etkin kılma faaliyetine en çok da bilim alanında ihtiyaç olmalıdır.

Varoluşsal Farkındalık: İnsanın Kendi Varlığının Farkında Olması

İnsanla ilgili her şey, öncelikle insanın kendi varlığının farkında olması ile ilgilidir. Ashında insanı diğer canlılardan farklı kılan, daha doğrusu insanı insan yapan insanın, kendisinin, evrendeki yerinin, düşündüğünün ve bilgi ürettiğinin farkında olmasıdır. Sadece insanın soyut düşünebildiğini, madde üzerinde tasarruf gücüne sahip olduğunu, kültür ve medeniyet yaratabildiğini bilmekteyiz. İnsan, çevresinde olup bitenleri, olay ve olguları algılamakla, anlamakla ve açıklamakla yetinmemekte, bildiklerinden hareketle yeni bilgiler ve teknoloji üretebilmektedir. Bilgi üretme, bilgiyi kayıt altına alarak birikim oluşturma ve bunu daha sonraki nesillere aktarabilme sadece insana özgüdür. İnsan, kendi varlığının farkında olduğu ölçüde, bu söylediklerimizin de daha iyi farkına varma imkanına sahiptir. “Kendini bilmek”, kendi varlığının farkında olmakla birlikte başlayan bir bilgilenme ve

¹⁰ el-Mâtürîdî, *Kitâbü'l-Tevhîd*, s. 13.

¹¹ el-Mâtürîdî, *Kitâbü'l-Tevhîd*, s. 146.

¹² el-Mâtürîdî, bu gerçeği şöyle ifade eder: “Şu da belirtilmelidir ki yaratıklar içinde hakkında söz söylenen bir hususun manasını birinin anlayabilmesi, bu sözün duyulmasından önce o hususta (zihninde) bir bilginin bulunmasına bağlıdır.” (Bkz.: el-Mâtürîdî, *Kitâbü'l-Tevhîd*, s. 94-5)

bilinçlenme sürecidir. İnsan, hem hayatın her anında yeni bir varlıktır, hem de kendisi ile ilgili algısını, kendilik bilincini sürekli yenileyen bir varlıktır. el-Mâturîdî'nin, düşünce sistemini “insan”ı esas alarak inşa etmiş olması, kendi çağı bakımından çok ileri bir durum olduğu gibi, bugüne ışık tutması açısından da son derecede önemlidir. İçinden geçtiğimiz zorlu süreçlerde insanın, kendi varlığının farkında olmaya ve yüksek insanî değerlere her zamankinden daha fazla ihtiyacı vardır.

Varoluşsal farkındalık, öncelikle insanın kendisinin “var” olduğunun bilincinde olmasını gerektirmektedir. Bir başka ifadeyle insan, kendisinin ve içinde yaşadığı evrenin varlığının gerçek olduğunu bilmek durumundadır. Bilginin imkanı, öncelikle insanın mümkün bir varlık olduğunun kabul edilmesine bağlıdır. “Alem” ve insan, insan farkında olmasa bile mevcuttur. İnsana düşen sorumluluk, ilgi alanına giren ve girmesi gereken olay ve olguları anlamaya ve açıklamaya çalışmak; yaratılıştan hareketle Yüce Yaratıcı ile ilgili sağlıklı bir Tevhid bilincine ulaşmaktır. Kendi varlığının farkında olan insan, etrafında olup bitenin de farkına varmaya başlar ve yaratılıştan kaynaklanan merakla, ilgi alanına giren her şeyi anlamaya ve açıklamaya çalışır. el-Mâturîdî'nin ifadesiyle “nesne ve olayların gerçeklerini (*hakâiku'l-eşyâ*)” bilmeye götüren yolları araştırır. İşte bu yollar “idrak, haberler ve istidlalden ibarettir”¹³

Kendi varlığının farkında olan bir kimse, öncelikle sahip olduğu bilginin dış dünyadaki gerçeklerle ne kadar örtüştüğünü, ürettiği kavramların ve bilgisinin ne kadar güvenilir olduğunu sorgulamak ihtiyacı hissedecektir. Bu doğrudan insanın varlık yapısından kaynaklanmaktadır. Çünkü insan varlığını sürdürebilmek için, bildiklerine güvenmek, onlardan akıl yürütme ile doğru sonuçlar elde etmek, bilgiye dayalı doğru kararlar vermek zorundadır. Her ne kadar pek çok şeyi tecrübe ederek öğreniyor isek de, her şeyi tecrübe etmek mümkün olmayacağı gibi, el-Mâturîdî'nin “haberler” dediği kategoride bizden öncekilerin tecrübesinin ve ürettiği bilginin olduğunu bilmek ve yararlanmak da akıllıca bir davranıştır. “Haberler”in bilgi kaynağı olarak görülmesi, ister istemez hangi haberin ne kadar doğru olduğu, ne kadar gerçeği yansıttığı sorusunu gündeme getirmektedir. Kendi varlığının farkında olan, sahip olduğu bilginin de farkında olmak, onun ne kadar gerçek, ne kadar doğru olduğunu bilmek durumundadır. Bu ise eleştirel düşüncenin ta kendisidir. el-Mâturîdî, haberlerin değişerek, dönüşerek daha sonraki nesillere intikal ettiğinin farkındadır.

el-Mâturîdî, dış dünyanın gerçekliği ve her şeyin temeli kabul ettiği duyular bilgisinin yanılma ihtimali olmasına rağmen güvenilebilir olduğunu¹⁴, “duyular ötesinde olanı bilmek ancak duyular aleminin kılavuzluğu ile mümkündür”¹⁵ diyerek ortaya koymaktadır. Maturidi, her insanın duyu bilgisinin şuurunda olduğundan emindir; bu tür bilgiye karşı çıkan kimseye, biraz canı acıtılarak kendi varlığının farkında olma imkanı sağlanmalıdır.¹⁶ Aynı şekilde her insan, kendisine ulaşan “haberler”in “bilgi vasıtalarından kabul edilmesi akli bir zorunluluk” olduğunu, kendi varlığından, soyundan, adından hareketle bilebilir. Şayet aksini iddia ediyor

¹³ el-Mâturîdî, *Kitâbü'l-Tevhîd*, s. 9.

¹⁴ el-Mâturîdî, *Kitâbü'l-Tevhîd*, s. 12.

¹⁵ el-Mâturîdî, *Kitâbü'l-Tevhîd*, s. 38, 39.

¹⁶ el-Mâturîdî, *Kitâbü'l-Tevhîd*, s. 10.

ise, inadından, “zoraki problem” çıkartmak istemesinden dolayı olabilir. Ona da kendi varlığı, canı acıtılarak hatırlatılabilir.¹⁷

İnsan sadece sahip olduğu bilgi konusunda değil, alemin yaratılmışlığı ve Allah’ın varlığı gibi hususlarda da, kendi varlığından, varoluşsal bilinçten hareketle, birtakım bilgilere ulaşabilir. Her insan, kendisinin yaratılmış bir varlık olduğunun farkındadır. “İnsanlardan hiçbiri ne kendisinin kadim olduğunu iddia etmiş, ne de kudemini kanıtlayacak bir noktaya işarette bulunmuştur. Şayet insan böyle bir şey ileri sürecek olsa, bunun gerçeğe aykırılığını kaçınılmaz bir şekilde hem kendisi hem de onu küçüklüğünde gören ve dünyaya gelişinden haberdar edilen herkes açıkça bilecekti. Şu halde canlıların yaratılmışlığına hükmetmek gerekli hale gelmiştir. Ölüler ise yaşayanların tasarrufu altında bulunduğu göre yaratılmışlığa daha layık bir durum arzeder.”¹⁸

el-Mâtürîdî, delillere dayalı olarak her konuyu tartışmaya çalışır. İnsanın fiilleri, hürriyeti ve kesb meselesini ele alırken de görüşlerini nakille, akılla ve “inkar edenin gerçeğe karşı bile bile direnen kimse durumuna düşeceği zaruri bilgi ile”¹⁹ temellendirmeye çalışmıştır. Ona göre herkes “kendisini yaptıklarında hür, fail ve kasip olarak hisseder.”²⁰ Bir başka ifadeyle her insan, kendini tanıdığı kadar, kendisinin hür irade sahibi bir varlık olduğunu bilir. Özgürlük meselesi, insanın kendisi ile ilgili algısına göre şekillenir. Her insan, geliştirebildiği özgürlük bilinci kadar özgür olabilir.

İnsanın kendini tanımasından söz açılınca akla gelen ifadelerden birisi kökleri Hermes’e kadar uzanan “men arafe nefsehu fekad arefe Rabbehu” (kendini /nefsini bilen rabbini bilir) ifadesidir. İşin gerçeği en genel anlamda “anlama” faaliyeti de, insanın kendini tanıması ile birlikte başlamaktadır. “Anlama”nın kendini tanıma ile irtibatına işaret eden el-Mâtürîdî, şöyle demektedir: “Evet, o, duyularıyla algılayabildiği alanda yaratıklar içinde en tedbirli ve becerikli olduğunu, karşılaştığı gerçekleri en yüksek derecede idrak edebildiğini, bilinip ifade edilen (zihni ve harici) hususlara en süratli bir şekilde vakıf olabildiğini anlar. Yine o, yaratılış serüvenini düşünür: Önce kendi yapısını, yani ibtidaen oluşturulması ve bazı yönlerinin yok edilip diğerlerinin sürdürülmesi şeklindeki yönetilişini, sonra bütün nesne ve olayların idrakine sunuluşunu; çünkü sonuncular kendi tasarrufu altında kendi ihtiyaçlarının şuarsuz ve uysal hizmetçileri gibidir. Bu insan şunu bilir ki taşıdığı çeşitli zaaf ve ihtimallere rağmen bazı hususlara vakıf olan ve bazı sebepleri kavrayabilen kendisi gibi birinin mevcudiyeti, ancak kendi nefsini sarıp hiçbir şekilde aşamadığı bütün yaratılmışlık özelliklerinden münezzehe bulunan bir varlık sayesinde mümkündür.”²¹ Kendini tanıyan, anlayan insan, her şeyin yaratıcısı olan Yüce Allah’ın var ve bir olduğu gerçeğini kolayca anlayabilir.

el-Mâtürîdî’ye göre “iman”ın yeri/ yatağı kalptir²²; bu durum, imanın “herhangi bir yaratığın tahakkümü”nün²³ nüfuz edemeyeceği bir noktasını işaret etmektedir.

¹⁷el-Mâtürîdî, *Kitâbü’l-Tevhîd*, s. 10-11.

¹⁸el-Mâtürîdî, *Kitâbü’l-Tevhîd*, s. 20.

¹⁹el-Mâtürîdî, *Kitâbü’l-Tevhîd*, s. 287.

²⁰el-Mâtürîdî, *Kitâbü’l-Tevhîd*, s. 288.

²¹el-Mâtürîdî, *Kitâbü’l-Tevhîd*, s. 130.

²²el-Mâtürîdî, *Kitâbü’l-Tevhîd*, s. 490.

²³el-Mâtürîdî, *Kitâbü’l-Tevhîd*, s. 492, 493.

İnsan, istemediği bazı şeyleri zor karşısında söyleyebilir. “Allah, ‘kalbi imanla dolu olduğu halde inkara zorlananlar hariç’²⁴ buyururken, kalbin ifadesi olmamak şartıyla dille sarf edilen inkar söylemlerini sahipleri için bir küfür sebebi kılmamış, böyle bir sonucu kalbin imanı sayesinde geçerli kabul etmemiştir. Şu halde kalbin iman yatağı olduğu ortaya çıkmaktadır.”²⁵ Bu tespitler, imanda esas belirleyicinin, bir kimsenin kendi hür iradesiyle, varlığının farkında olarak, hiçbir baskı altında kalmaksızın inanmış olmasıdır. el-Mâtürîdî imanın kalple alakası konusundaki akli delilleri zikrederken şöyle demektedir: “İmanla mükellef olmak ancak aklın mevcudiyetiyle gereklilik kazanır, bunun yanında imanı oluşturan hususların mahiyetinin bilinmesi de yine aklın tefekkür ve istidlali ile imkan dahiline girer; bu ise zihnin (kalp) bir fonksiyonundan ibarettir; iman da aynı statüye dahildir. Şu da var ki dil, vücudun diğer organları gibi cebir altında tutularak başkaları tarafından kullanılabilir. Halbuki Allah Teala, ‘dinde zorlama yoktur’²⁶ buyurmuştur. Şu halde imanın gerçek manada oluşumunun cebir altında tutulabilen bir organa nisbet edilmesi mümkün değildir.”²⁷ İmanın esas itibarıyla bireysel olması ve bilincin en üst seviyesinde “kalble tasdik” sayesinde gerçekleşmesi, onun, doğrudan insanın kendi varlığının farkında olması ile irtibatlı olduğunu da göstermektedir. İman varoluşsal bilincin zirvesinde ortaya çıkan bir “cesaret”i gerektirir.

Diğer taraftan, her ne kadar daha sonraki Maturidî gelenek mukallidin imanı konusunda daha esnek bir tutum geliştirmiş ise de, el-Mâtürîdî, “Mü’minin bilgisinin kesin bilgi olması gerektiğini düşündüğü için”, onun “sisteminde taklide dayanan bilgi ve imana itibar edilmemektedir. Çünkü onların doğruluğunu ve sağlamlığını gösterir kriterleri yoktur.”²⁸ el-Mâtürîdî, “taklit”in hiçbir şekilde mazur görülemeyeceğini *Kitâbu’l-Tevhîd*’in ilk satırlarında şöyle ifade etmektedir: “İnsanların mezheplere ve dinlere bağlanma hususunda farklı tutumlar sergilediklerini, din benimsemekte ayrılığa düştükleri halde herkesin kendi tuttuğu yolun hak, diğerinin ise batıl olduğu noktasında ittifak ettiğini görmekteyiz. Ayrıca onların tamamı, yollarından yürünmesi gereken geçmiş büyüklerinin bulunduğunu da ittifakla kabul ederler. Bu realite karşısında körü körüne başkasına uymanın (taklit), sahibinin mazur görülemeyeceği hareketlerden biri olduğunu kanıtlamaktadır.”²⁹ Taklit, hem insanın kendi varlığının farkında olmasını güçleştirmekte, hem de kendisi olmasını, kendini inşa etmesini engellemektedir. Kur’an’ın “ataların dini” adı altında eleştirdiği de, insanın hazır bulduklarını, atalarından gördüklerini körü körüne kabul etmesinden, onların doğruluğuna sorgulamaksızın inanmasından başka bir şey değildir. Din alanında doğru bilginin öne çıkabilmesi ve eleştirel düşüncenin gelişebilmesi, öncelikle insanın kendi varlığının farkında olmasına bağlıdır.

İnsan-evren ilişkisinin temelinde insanın kendisi ile ilgili algısının ve el-Mâtürîdî’nin ifadesiyle “duyular” bilgisinin yattığı bilinen bir husustur. Kanaatimize göre beşerî yaratıcılığın zirvesi olan bilim ve san’at medeniyetin de omurgasını oluşturmaktadır. Bu manada medeniyetin belirleyici unsuru da insanın yaratıcı

²⁴ 63. Münafıkûn, 8.

²⁵ el-Mâtürîdî, *Kitâbü’l-Tevhîd*, s. 490.

²⁶ 2. Bakara, 256.

²⁷ el-Mâtürîdî, *Kitâbü’l-Tevhîd*, s. 493.

²⁸ Hanifi Özcan, *Mâtürîdî’de Bilgi Problemi*, M.Ü. İlahiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 1993, s. 139.

²⁹ el-Mâtürîdî, *Kitâbü’l-Tevhîd*, s. 3.

yetilerini etkin kullanarak değer üretebilmesidir. Bunun için insanın kendilik bilincinin, Tanrısal yaratmanın genel bütünlüğüne uygun olarak şekillenmesi gerekmektedir. Kur'an'ın en güzel şekilde yaratıldığını söylediği insan, yaratmada da bir "kemal" noktasını işaret etmektedir. el-Mâturîdî, 'ye göre; "İnsanın yaratılmasıyla ilahi mülk ve hükümlerlik kemale ermiş ve doruk noktasına ulaşmıştır. Çünkü her şey onlar için, onlar da Allah'a kulluk etmek için icat edilmiştir...Fakat yaratılışın amacı insandır..."³⁰

Yeni bir medeniyet tasavvuru, insanın evrendeki yerinin, koordinatlarının fitrata uygun olarak yeniden belirlenmesine, insanın kendisi ile ilgili varoluşsal bilincin yeniden diriltilmesine bağlıdır. Kendi varlığının farkında olmayan bir kimsenin, yaratıcı yetilerini bilinçli ve etkin kullanmasını beklemek ne kadar doğru olabilir? İnsan, insan olmanın "var olma"dan daha fazla bir şey olduğunu, bunun da ancak emekle, değer üretmekle mümkün olabileceğini bilerek kendini inşa etmeye başlarsa, yeni bir medeniyet hamlesinin ilk adımları da atılmış olur. Kendi varlığının farkında olmayan, "kendini unutan" "Allah'ı da unutmuş" olacağı için, insanı insan yapan bütün süreçlerin dışında kalmaya başlar ve ya tanrılık iddiasına kalkışır, ya da kelimenin tam anlamıyla nesneleşir. Belki de tanrılık iddialarının nesneleşmenin zirvesinde ortaya çıktığını söylemek bile mümkün olabilir.

Aklı Yeniden Keşfetmek

Aklın Tanrı'nın insana verdiği en büyük nimettir. İçinde yaşadığımız koşullarda, bir kimsenin çıkıp, tıpkı Kant gibi, "Kendi aklını kendin kullanma cesareti göster" diye haykırmasına ihtiyaç vardır. Müslümanların son iki asırdır yaşadığı bütün olumsuzlukların temelinde aklın etkin kullanılmamasının ötesinde, aklın itibarsızlaştırılmasının yattığını söylemek abartı sayılmasa gerektir. Yolunu kaybeden insanın rastgele ve daha hızlı koşmaya başlaması gibi, Müslümanlar da, başlarına gelen her musibetin kendi tercihleri olduğunu, aklı etkin kullanmamanın sorunların ana kaynağı olduğunu unutup, hızla akıldan ve akılcılıktan uzaklaşmaya başlamışlardır. Son iki asırdır, çıkış yolu arayanların cılız da olsa akli hatırlamalarına rağmen, yaygın din anlayışının akli temellerinden gittikçe daha fazla uzaklaştığını söylemek mümkündür. Özellikle Batı tipi tepkisel modernitenin akli ve bilimi dinin yerine ikame etmeye çalışması, İslam dünyasındaki akıl karşıtı duruşların beslenme ve meşruiyet kaynağı olmuştur. Batı'da postmodern süreç de, akıl karşıtlarına yeni malzemeler sağlamıştır.

Postmodern arayışlar, yaygın din anlayışının başat belirleyicisi olan mistik damarın yeniden canlanmasına yol açmıştır. 1925'te Tekke ve Zaviyeler'in kapatılmasıyla yeraltına çekilen tarikat faaliyetleri, 2000'li yıllarda, tarikat cennetine dönen Türkiye'de, modern teknolojiyi ve iletişim araçlarını kullanarak yeni bir dil oluşturmuş; farklı bir görünürlük ve belirleyicilik kazanmıştır. Bu doğrultuda akli ve bilgiyi değil, imanı ve teslimiyeti önceleyen bir anlayış biçimi, sadece tarikat çevrelerinde değil, toplumun dini hassasiyetleri öne çıkan bütün kesimlerinde hakim olmaya başlamıştır. Postmodernitenin akli küçümseyen, bilimi eleştirerek göreceliliği esas alan yaklaşımı, Müslüman kültürün içinde zaten mevcut olan Batıni zihniyetle buluşarak, akla ve bilimsel bilgiye yönelik her türlü arayışın daha doğmadan öldürülmesini kolaylaştırmıştır.

³⁰ el-Mâturîdî, *Kitâbü 'l-Tevhîd*, s. 94.

Diğer taraftan şiddeti yaşam biçimine dönüştüren Selefi zihniyet de, insanları gözü kapalı ölüme sürükleyebilmek, öldürmeyi meşrulaştırmak için geçmişini idealize edip, eleştirel süreçleri akamete uğratarak, akli devre dışı bırakıp ölümü kutsamaya başlamıştır. Bu durum, gittikçe yaygınlaşan İslamofobyayı güçlendirdiği gibi, şiddet ve terörü yaşam biçimi gibi gören bir anlayışın toplumda taban bulmasına vesile olmaktadır.

Müslümanların her şeyden önce insanca yaşayabilmek için akli yeniden keşfetmelerine ihtiyaç vardır. Batı'ya, Batı kültür ve medeniyetine yönelik haklı tepki, doğrudan akılcı olan söylemlerin anlaşılmasını adeta imkansız kılmaktadır. Mevcut koşullarda geleneğin içinden bir akıl ve akılcılık çağrısının başlatılması gerekmektedir. el-Mâtürîdî'nin din dilini kullanarak yapmış olduğu şu tespit iyi bir başlangıç noktası olacaktır:

“İnsan şunu da bilir ki kendisine düşünmemeyi telkin eden his şeytanî vesveseden başka bir şey değildir; çünkü böyle bir davranış ancak şeytanın işi olabilir, amacı da kişiyi aklının ürününe toplamaktan alıkoymak, fırsatları değerlendirmesine ve arzusuna ulaşmasına vesile olan bu ilahî emaneti kullanmak konusunda onu korkutmaktır.”³¹

Bu sözler din dili ile ifade edilmiştir. Öyleyse, hem “düşünmemeyi telkin eden her his”, Kur'an'ın ifadesiyle “her türlü vesvese”, her türlü görüş, düşünce ve tutum şeytan işi olduğu gibi, her türlü akıl düşmanlığı, akli itibarsızlaştıran her türlü yaklaşım biçimi de ya şeytan işi, ya da şeytanın kulu kölesi olan, şeytanlaşmış kimselerin işi olmak durumundadır. Bir başka ifadeyle bir akıl varlığı olan insan akli etkin kullanır, düşünür; ilgi alanına giren her şeyi anlamaya ve açıklamaya çalışır. Kendi varlığının, insan olduğunun farkında olan hiç kimse, hiçbir şekilde akıl düşmanlığı yapamaz. Akıl düşmanlığının bile yine akılla yapıldığını bilmeyen, görmek istemeyen Müslümanları anlamak gerçekten hiç de kolay değildir...

Akıl, Allah'ın insana vermiş olduğu en büyük nimet, el-Mâtürîdî'nin ifadesiyle “en aziz” şeydir. Böyle bir nimetin verilmiş olmasının bir sebebi, hikmeti ve buna bağlı olarak da sorumluluğu olmalıdır. el-Mâtürîdî aklın tefekkür, tedebbür, taakkul için yaratıldığına şöyle dikkat çeker: “Akıllar yemek ve içmek için düzenlenip yaratılmış değildir. Çünkü yeme içme konusunda akılsız canlılar akıllı olanlardan çok daha güçlüdür; bir de yemekten içmekten el çekmiş zümrenin –ki onlar meleklerdir-gönüllerdeki yüksek mevki düşünülmalıdır. Demek ki akıllar ibret almak ve tefekkür etmek için yaratılmıştır, zira burada övgü ve değer vesileleri vardır. Gerçek bu olunca ibret yönteminin isabetli olması ve tefekküre hakkının verilebilmesi için zararlı ve faydalı cevherlerin yaratılması hikmet açısından gerekli hale gelmiştir.”³²

el-Mâtürîdî'ye göre, Allah'ı ve O'nun emirlerini bilmek ancak akılla ve akli etkin kullanmakla mümkün olabilecektir. İnsan ancak akli yerli yerince kullanarak mutlu olabilir ve düzenli bir hayata kavuşabilir. el-Mâtürîdî, akli kullanmanın getireceği yararları ve kullanmamaktan doğacak zararları şu şekilde analiz etmektedir: “Gerek Allah'ı gerek O'nun emrini bilmek ancak istidlalle idrak edilebilecek kesbî-iradî bir olgudur. Allah kendi kulunun yapısına akıl yürütmesi için esas alacağı aynı

³¹ el-Mâtürîdî, *Kitâbü'l-Tevhîd*, s. 172.

³² el-Mâtürîdî, *Kitâbü'l-Tevhîd*, s. 208.

zamanda varlığının bel kemiğini oluşturan muhtelif fizyolojik ve psikolojik haller tevdi etmiştir. Bir de hayatın zaruretleri insanı istidlale yöneltip tefekküre sevk eder, mesela müşahede ettiği için çeşitli halleri, kendi organları, yarar ve zararları gibi. Öyle ki bunları bilmemesi mahvolmasını, bilmesi de dirlik ve düzenini sonuçlandırır. Bunlar sayesinde dirlik ve düzen elde etmesiyle de şunu bilmiş olur ki hem kendini hem de mevcudiyetine sebep teşkil eden varlığı bilmesine onu mecbur eden söz konusu halleri bizzat kendisi yaratıp yönetmiş değildir.”³³ Allah, pek çok ayette “istidlali” emretmiştir³⁴; Kur’an’ın bir benzerinin yaratılamayacağı örneğindeki gibi “kendi katından olduğu harikulade delillerle sabit olmuş şeyleri bu akıl yürütme yöntemine bağlı olarak delillendirmiştir.”³⁵

Bilimin ve her türlü bilimsel faaliyetin temelinde de insan aklı yatmaktadır. İnsan, yaratılışı gereği, ilgi alanına giren her şeyi anlamak, anlamlandırmak ve açıklamak ister. Bunun için de öncelikle doğru, sağlam ve güvenilir bilgi ve belgeye ihtiyaç vardır. Doğru, sağlam, güvenilir bilgiye sahip olduğumuz zaman, akıl sayesinde bilmediğimiz şeyleri de bilmeye başlarız. Doğru bilgi, insana madde üzerinde tasarruf gücü verir. Bilim, ancak akıl sayesinde var olabilir. Bilim, insan ürünüdür. Bilimsel bilgi, bilimsel bir yöntemle ve aklın etkin kullanılması sayesinde elde edilebilir. el-Mâtürîdî bu gerçeği şöyle ifade eder: “İnsan yaratılmışları yönetmek yeteneği ile sivrilmiş, bu uğurda güçlülere göğüs germek, onlar için aklen en elverişli bulunana araştırmak, iyi ve güzel olanları tercih edip bunlara aykırı düşenlerden sakınmakla mümtaz kılınmıştır. Bu hususları bilmenin yolu ise nesne ve olayları incelemek suretiyle akli kullanmaktan ibarettir, başka bir yöntem de mevcut değildir.”³⁶

el-Mâtürîdî, iyi ve kötü haber ve duyular yoluyla bilinse bile, bu konudaki nihaî bilginin akıl çerçevesinde, tefekkür ve istidlal yoluyla ulaşılabileceğini şöyle temellendirir: “Aslında nesne ve olayların meşru oluşu veya olmayışı, kötü fiillerle iyi fiiller, bütün bunlar hakkında duyuların algılayışı ve haberlerin gelişinden sonra bile –şayet algı ve haber her yönüyle irdelenecekse- elde edilebilecek nihai bilgi sadece akıl çerçevesindedir ve bir de sadece tefekkür ve istidlalle ulaşılabilecek hususların ortaya çıkarılmasıyla mümkündür. Zararlı ve yararlı olan insan emeği ürünü şeyler de aynı durumdadır. Son olarak şu da kaydedilmelidir ki insan fizyolojik bir yapıya ve bir de akla sahip kılınarak yaratılmıştır. Aklın güzel bulduğu tabiatın istemediği, çirkin gördüğü de onun nefret etmediği bir şey olabilir ya da akıl ile tabiat arasında bir defasında uyumsuzluk, diğerinde ise uygunluk bulunabilir. Şu halde isabetli olanın, söz konusu ettiğimiz grup ve türlerden hangisinin statüsünde bulunduğu gerçeğinin açığa çıkarılabilmesi için her konuda akıl yürütmek ve tefekkür etmektir.”³⁷

Aklın insana her zaman doğruyu gösterir. Bu sebeple el-Mâtürîdî, akli, “her türlü işin konum ve düzenlenmesinin kendisine dayandırılması gereken bir temel”³⁸ olarak görür. Hatta o, bilgi kaynaklarından birisi olarak gördüğü “ahbar”ın “doğru veya yalan oluşu da akıl yoluyla tespit edilebileceğini”³⁹ savunur. Çünkü “insan aklında

³³ el-Mâtürîdî, *Kitâbü 'l-Tevhîd*, s. 174.

³⁴ Bkz.: (41. Fussilet, 53-54, 88. Gâşiye, 17-20, 2. Bakara, 164, 51. Zâriyât, 20-21.

³⁵ el-Mâtürîdî, *Kitâbü 'l-Tevhîd*, s. 13.

³⁶ el-Mâtürîdî, *Kitâbü 'l-Tevhîd*, s. 14.

³⁷ el-Mâtürîdî, *Kitâbü 'l-Tevhîd*, s. 14-15.

³⁸ el-Mâtürîdî, *Kitâbü 'l-Tevhîd*, s. 285.

³⁹ el-Mâtürîdî, *Kitâbü 'l-Tevhîd*, s. 17.

her güzel olanı güzel telakki etme ve her çirkinini de çirkin görme yeteneği vardır.”⁴⁰ Bir başka ifadeyle; “Akılın güzel bulduğu her şey hiçbir şekilde çirkin olmaz, aklen çirkin olanın güzel olmayışı da aynı durumdadır.”⁴¹

el-Mâtürîdî, Kur’an’ın yolunu takip ederek, etkin, faydalı ve doğru kullanılabilirdiği ölçüde aklın önem kazanacağı, tefekkür, tedebbür, teemmül, teakkul için kullanılmadığı takdirde aklın yitimi olduğunu” ortaya çıkarır.⁴²

Müslümanların sağlıklı düşüncelerini güçleştiren, hatta zihin yarılmasına yol açan akıl-vahiy, bilgi-iman, akıl-duygu, akıl-gönül / kalp gibi, Kur’an bağlamında tam karşılığı olmayan, ancak geleneğin ürettiği, etki gücü çok yüksek birtakım ikilemler vardır. Mesela, aklın ve gönlün birbiri ile irtibatlı, hatta eş anlamlı olduğu pek akla gelmez. İşin ilginç yanı bu tür kavramlar, çoğu zaman birbirinin alternatifi gibi algılanmaktadır. Oysa insanı ilgilendiren her türlü duygunun da, algının da temelinde insan beyni vardır. Akıl beynin fonksiyonlarından birisi olduğu gibi, duygular da, zeka da yine beynin fonksiyonudur. Her insan başlı başına bir dünya, özgün, biricik bir varlık olduğu için, her insanda öne çıkan yetilerin etki gücü de farklı olmaktadır. Konunun bir de öğrenilebilen, eğitimle geliştirilen boyutu vardır. İnsanın özgünlüğü, beraberinde insanî bir bütünlük de getirmektedir. Bizler istesek de, istemesek de akıl, insanî yetilerin hepsiyle mutlaka bir şekilde irtibatlı olmaktadır. Sorun akılda değil, akli etkin kullanılmaktadır. Akıl, kalp ve gönül birbirinden bağımsız olarak düşünüldüğünde insanî bütünlük kendiliğinden parçalanmış olmaktadır.

Akıl, kalp ve Gönül birbirinin alternatifi değildir. Akıl, kalp ve gönül akletmenin, tefekkürün, anlamamanın, kavramanın farklı dereceleri olarak düşünülebilir; bilinçlilik hali, anlama ve kavrama tek düzey değildir. İnsanın kendini inşa edebilmesi için, insanın kendisi ile ilgili “insanî bütünlük” algısının sağlıklı olması gerekmektedir. Aklın ve gönlün birbirinin alternatifi gibi algılanması, insanı, hem bilgilenme süreçleri bakımından, hem de tutum ve davranışlar açısından çelişkilere, hatta kişilik bölünmesine sürükleyebilir. Bu durum, insanların birbirlerini doğru anlamalarını engellediği gibi, din temelli “ötekileştirme”yi de kolaylaştırmaktadır. Müslümanların özne olabilmesi, bilgi, bilim ve değer üretmeye yönelik sinerjinin ortaya çıkmasına bağlı olduğu için, emeğin rasyonel kullanılmasını engelleyen, güç kaybına yol açan bu tür yanılsamaların tespiti ve tahlili bir tür zorunluluktur. Bu doğrultuda el-Mâtürîdî’nin en özgün tespitlerinden birisi Türkçe anlamı “gönül” olan “fuad” ve kalp kavramlarının da “akıl” anlamına geldiğini belirtmiş olmasıdır. Aslında el-Mâtürîdî, bu kavramların Kur’anî bütünlük içindeki anlamını çok iyi okumuş ve te’vil etmiştir.⁴³ Diğer taraftan el-Mâtürîdî’nin ilhamı bilgi kaynağı olarak kabul etmemesinin bir sebebinin de, onun akıl, kalp ve gönlün birbiri ile irtibatını görmesi olduğu söylenebilir. Mevcut yaygın İslam anlayışında ilham, keşf ve kerametın alternatif bir epistemoloji olarak işlev görmesi, “Batini zihniyet”ın Ehl-i

⁴⁰ el-Mâtürîdî, *Kitâbü’l-Tevhîd*, s. 127.

⁴¹ el-Mâtürîdî, *Kitâbü’l-Tevhîd*, s. 252.

⁴² Bkz.: Hülya Alper, “Mâtürîdî’nin Akıl ve Vahiy Algısı”, *Mâtürîdî’nin Düşünce Dünyası*, ed. Ş. Ali Düzgün, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 2014, s. 156.

⁴³ (Bkz.: Alper, “Mâtürîdî’nin Akıl ve Vahiy Algısı”, s. 155 vd.). Kur’an’da kalbin akıl anlamında, aklın bir fonksiyonu olarak kullanıldığı görülmektedir: “Andolsun ki, kalpleri olup düşünmeyen, gözleri olup görmeyen, kulakları olup dinlemeyen cinleri ve insanları cehennem için yarattık. Bunlar hayvan gibidirler, hatta daha da aşağıdırlar. İşte gafil olanlar böyle kimselerdir.” (7. En’âmî, 179)

Sünnet içinde meşrulaştırılmasını kolaylaştırmasının ötesinde, tarikat çizgisinde şekillenen birtakım anlayış biçimlerinin dinin yerine ikame edilmesine de zemin hazırlamaktadır.

Özgürlük Bilinci, Sorumluluk ve Yüksek Güven Kültürü

Müslümanların ekonomik, sosyo-kültürel, politik vb. pek çok sorunları var. Bu tür sorunların hepsi çözülebilir niteliktedir. Üretim artırılabilir. Toplumun sosyo-kültürel düzeyi yükseltilebilir. En zor olan, din dilini kullandığı için toplumu ayırıştırın siyasi sorunların bile üstesinden gelmek mümkündür. Bütün sorunları çözecek, refah düzeyini yükseltecek, adaleti sağlayacak olan “insan”dan başkası değildir. Kur’an, “bir toplum kendisini değiştirmedikçe Allah onları değiştirmez”⁴⁴ ifadesiyle, toplumsal değişimin “insan”ın tercihlerine bağlı olduğunu hatırlatmıştır. Toplum iyilik, güzellik ve doğruluk yolunda, toplumsal değişimi sağlayacak “karar yeter sayısı”nı bulduğu zaman, olumlu değişiklikler kendiliğinden başlamış olur. Toplum bireylerden oluşmaktadır. Öyle ise, değişim de bireyden başlayacaktır. Bir başka ifadeyle, bir toplumda yaygın “insan” algısı sağlıklı değilse, o toplumda sağlıklı değişimden söz etmek pek mümkün olmaz.

Mevcut Müslüman kültürde, başta din ve devlet olmak üzere, insan için, insanın mutluluğu için var olan her şey insanın önüne geçmiş bulunmaktadır. Daha açık bir deyişle, “insan” buharlaşmıştır. Bu bakımdan eğer yeni İslam medeniyetinden söz edilecekse, işe “insan”dan başlamak gerekmektedir. İnsani bilinç yeniden inşa edilmeden, insanla ilgili hiçbir şey insana mutluluk getirmez. İçinden geçtiğimiz süreçler, sadece İslam dünyasında değil, ihtiyar dünyamızın her yerinde “insan”ı nesneleştirmeye başlamıştır. İnsanın kendi yarattığı kültür, teknoloji; kendi oluşturduğu kurumlar, içinde yaşadığı toplum insanı esir almıştır. İnsan, tam anlamıyla bir “dijital kuşatma” altındadır. İnsanoğlu, insanı insan yapan yüksek insanî değerleri yavaş yavaş unutmaya başlamıştır. En mühimi de, insanın kendi varlığının farkında olması gittikçe daha zor hale gelmektedir. Oysa insanla ilgili bütün süreçler, insanın kendi varlığının farkında olmasıyla ilgilidir. Bu varoluşsal farkındalık da ancak özgürlük bilinci ile birlikte mümkün olabilmektedir. Her insanın, Tanrı’nın özenle, en güzel şekilde, biricik, özgün bir varlık olarak yarattığı; akıl ve hür irade gibi üstün nimetlerle donattığı; bizatihi değer olduğu bilinmeden özgürlük bilincinin gelişiğinden söz etmek biraz zordur. Özgürlük bilinci, doğrudan insanın sorumluluğu ile de ilgilidir. İnsanın yapıp ettiklerinden sorumlu tutulabilmesi için, özgür olması, farklı alternatifler karşısında tercih hakkının bulunması gerekmektedir. Üstelik özgürlük ve sorumluluk bilinci insanın kendi varlığının farkında oluşu ile birlikte fark edilir; bireysel çabalarla gelişebilir ve toplumun gelişmişlik düzeyine bağlı olarak kurumsal yapıların oluşmasında belirleyici olabilir. Yaratılışı itibarıyla özgür olduğunun farkında olmayan, bu bilinci geliştirmek istemeyen kimseye hiç kimse yardımcı olamaz.

el-Mâturîdî insanın sorumluluğunu temellendirebilmek için insanın fiillerini esas almıştır. İnsanın yapıp ettikleri insan istediği için Allah tarafından yaratılmış olmaktadır. İnsan fiillerinin Allah’a ve insana ait olmak üzere iki yönü vardır. el-Mâturîdî bu konuda şöyle demektedir: “Fiiller, mahiyetleri itibarıyla Allah

⁴⁴ 13. Ra’d, 11.

tarafından yaratılmaları ve bir zamanlar yokken O'nun tarafından icat edilmeleri açısından Cenab-ı Hakk'a, kesbedilmeleri ve işlenmeleri (kesb, fiil) açısından da insanlara aittir."⁴⁵ Allah her şeyin yaratıcı olduğuna göre, insanı da Allah yaratmıştır. İnsana hür iradeyi veren de Allah'tır. "Kulların fiilleri konusunda isabetli olan görüş, fiilleri hakikat manasında hem Allah'a hem de kula nisbet etmektir. Ta ki Allah 'her şeyin yaratıcısı'⁴⁶ ve 'her şeye gücü yeten'⁴⁷ şeklindeki beyanlarında görüldüğü gibi kendi zatını vasıflandırdığı kavramlarla nitelendirilmiş ve bunlarla övülmüş olsun... Kulların fiilleri içinde tasavvurlarının ulaşamadığı ve akıllarının takdir edemediği haller bulunduğu gibi hedef ve planlarının ulaştığı, akıllarının idrak ettiği haller de mevcuttur. Demek ki bu fiiller birinci açıdan kendilerine ait değildir, ikinci açıdan ise onlara aittir."⁴⁸ el-Mâtürîdî ve Maturidilerin insan özgürlüğü konusundaki görüşlerini analiz eden Yeprem, şu tespitlerde bulunmaktadır: "İnsan gerçek manada fiil işleyen bir faildir. Fiili olduğuna göre gerçek manada iradesi ve kudreti vardır. Bu kudretin kaynağı Allah'tır. İnsandaki kudret fiil ile birlikte bulunur ve fiilin her iki şikkına da geçerlidir. İrade de böyledir. İnsanın fiili, kulun irade ve kudretine bağlı olarak Allah'ın irade ve kudretiyle yaratılır. Burada insanın sorumluluğu, fiilin yaratılmasında amil olan iradesidir ki 'ihtiyar' demek olan hür irade 'kasıd' ve 'meyil' manasında kullanılmaktadır."⁴⁹

Günümüzde Müslümanların daha çok insan iradesini görmezlikten gelen bir anlayışa doğru savrulduğunu tespiti pek yanlış olmasa gerektir. Anlam ve ifade düzeylerinde farklılık olsa da, insan hürriyetini önemsemeyen, yok sayan zihniyetin Müslüman gelenekteki ortak adı "Cebircilik"dir. İslam dünyasındaki ataletin en mühim sebeplerinden birisinin kör kadercilik olduğunu söylemek mümkündür.

Toplumda özgürlük ve sorumluk bilinci geliştiği zaman "adalet" sadece hukuk alanında değil, hayatında bütününde etkin olan kurucu bir ilke haline gelir. Adaletin içselleştirilmesi ve yaşam biçimine dönüştürülmesi, İslam'ın özünde var olan "güven" in açığa çıkmasını ve yüksek güven kültürünün yaratılmasını beraberinde getirir. Medeniyetin en çok ihtiyaç duyduğu şey, adalet ve yüksek güven kültürüdür. Medeniyeti inşa edecek olan yüksek yaratıcılık, özgür ve güvenli ortamlarda gelişebilir. Bu bağlamda el-Mâtürîdî'nin sorumluluk üzerinden temellendirdiği insan özgürlüğü anlayışı hem geliştirilmeye, hem de yaratıcı yetileri harekete geçirerek yeni bir medeniyet hamlesi başlatmaya müsait görünmektedir.

Yeni Bir Din Anlayışı

Din, insanlık tarihi boyunca insanla birlikte hep var olmuştur. Tanrıtanımaz bireyler olmasına rağmen, bütünüyle dinden ve dinî değerlerden uzak bir toplumun var olduğu konusunda elimizde herhangi bir veri yoktur. Din, kültürün yaratılmasında en belirleyici etken olduğu gibi, uygarlıkların ruhunda da her zaman var olmuştur. Tarih bize, her medeniyetin arka planında mutlaka dinin, inanç sisteminin ve dini değerlerin mevcut olduğunu göstermektedir. Din olmadan ne kültürden, ne de medeniyetten söz etmek mümkün olabilir. Din-medeniyet ilişkisini Gustave Le Bon çok veciz bir şekilde şöyle dile getirmektedir:

⁴⁵ el-Mâtürîdî, *Kitâbü 'l-Tevhîd*, s. 287.

⁴⁶ 6. En'âm, 102.

⁴⁷ 6. En'âm, 17.

⁴⁸ el-Mâtürîdî, *Kitâbü 'l-Tevhîd*, s. 292.

⁴⁹ Saim Yeprem, *İrade Hürriyeti ve İmam Mâtürîdî*, M.Ü.İlahiyat Fakültesi Vakfı, İstanbul 1984, s. 332-3.

“Dinsel inançlar ulusların yaşamında ve dolayısıyla da tarihinin daima en önemli unsuru oldular. Tarih olaylarının, en etkili sonuçları olan belli başlıları tanrıların doğumu ve ölümü olmuştur. Yeni bir dinsel fikir ile yeni bir uygarlık doğar. İnsanlığın bütün dönemlerinde, eski çağlarda olduğu gibi modern çağlarda da temel problemler her zaman dinsel sorunlar olmuşlardır. Eğer insanlık tanrılarını yitirseydi, böylesi bir olay sonuç olarak ilk uygarlıkların doğuşundan beri dünyamız üzerinde meydana gelmiş olayların en önemlisi olacaktı. Gerçekten de unutmamak gerekir ki tarihî çağların başlangıcından beri bütün siyasî ve sosyal kurumlar dini inançlar üzerine kurulmuşlar ve tarih sahnesinde daima tanrılar baş rolü oynamışlardır.”⁵⁰

Konuya dinin temel işlevleri açısından baktığımızda, İslam’ın mevcut anlaşılma biçiminin toplumu birleştirmek yerine ayırtırdığını; dinin sadece meşrulaştırma işlevinin, gücü elinde bulunduranlar tarafından çok iyi kullanıldığını söylemek mümkündür diye düşünüyoruz. Dinin sembolik birleştiricilik işlevi bile anlamını yitirmeye başlamıştır. Bazı ayrılıkçı duruşlar, dinden meşruiyet bularak varlıklarını idame ettirmeye çalışmaktadırlar. Bizim tespitlerimize göre İslam’ın mevcut anlaşılma biçiminin en olumsuz yanlarından birisi de, bilgiden ve Kur’an’daki kurucu ilkelerden uzak, şifahî kültüre dayalı, rasyonalitesini yitirmiş olmasıdır. Kısaca özetleyecek olursak, İslam’ın mevcut anlaşılma biçimi, gittikçe Kur’an’la ve fitratla irtibatını yitirmektedir. Müslümanların öncelikle insanca yaşayabilmek ve Müslüman kalabilmek için, daha sonra özne haline gelerek yeni bir medeniyet hamlesi başlatabilmek için yeni bir din anlayışına ihtiyaçları vardır. Bu konuda el-Mâturîdî’nin anlayış biçimi gerçekten bize ışık tutabilir.

el-Mâturîdî’nin görüş ve düşüncelerinden yararlanılarak yeni bir medeniyet hamlesini başlatacak ve Müslümanları özne konumuna taşıyacak yeni bir din anlayışı geliştirilebilir. Bu doğrultuda hemen akla gelebilecek hususları ana hatları ile şöyle sıralamak mümkündür:

1. el-Mâturîdî’ye göre dinin özünü Tevhid oluşturur. “Allah, düşünme yeteneği olan bütün insanlara umumi bir tevhid anlayışı ve tevhid inancı vermiş” fakat insanlar muhtelif yorumlarla ondan uzaklaşmışlardır.⁵¹

İman bütünüyle bireyseldir; dileyen inanır, dileyen inkar eder. el-Mâturîdî’ye göre “iman bir dini davranıştır, dinler de inanılan ilkelerden ibarettir.”⁵² imanın yeri de onun oluşabilmesi için hiçbir cebrin, zorlamanın, baskının etkin olamayacağı tek yer olan insanın akladır, kalbidir.⁵³ el-Mâturîdî’nin şu ifadeleri onun dinden ne anladığını anlamamızı kolaylaştırmaktadır: “İman akıl ve nasların Allah’ın birliği ilkesinin doğruluğuna tanıklık etmesinin adıdır; ayrıca yaratmanın da yaratıklara hükmetmenin de kendisine ait olup bu konuda ortağının bulunmadığına tanıklık edilmesi. İslam ise kişinin bütünüyle varlığını ve her şeyini tam bir kulluk statüsü içinde Allah Teala’ya teslim etmesi ve bu konuda O’na hiçbir ortak koşmamasıdır.”⁵⁴

⁵⁰ Gustave Le Bon, *Ulusların Yücelişlerinin Psikolojik Yasaları*, Çev.: M. Demirezer, İstanbul 1998, s. 120-121.

⁵¹ el-Mâturîdî, *Kitâbü’l-Tevhîd Tercümesi*, s. 150)

⁵² el-Mâturîdî, *Kitâbü’l-Tevhîd Tercümesi*, s. 292);

⁵³ el-Mâturîdî, *Kitâbü’l-Tevhîd Tercümesi*, s. 492, 493)

⁵⁴ el-Mâturîdî, *Kitâbü’l-Tevhîd Tercümesi*, s. 513.

“İman” ve “İslam”ın aynı olduğunu söyleyen el-Mâturîdî “iman tasdikdir.” diyerek, imanın en temelde bireysel olduğunu açıkça ortaya koymuş olmaktadır. el-Mâturîdî dini akılla temellendirirken, imanın bilgi boyutundan hareketle, insanın hiçbir baskı altında kalmadan gerçekleşebileceğini ortaya koymaktadır. İman birtakım ön kabullere körü körüne inanmak değildir. Müslüman insan, önce bilir, aklına yattığı için inanır.

2. el-Mâturîdî’ye göre amel ve iman birbirinden ayrıdır. Bu görüş, İslam’ın erken döneminde yaşayanlardan, amel ve imanı bir bütün olarak gören Haricilerin hem kendilerine, hem de diğer Müslümanlara yaşattıklarından esinlenilerek geliştirilmiştir. Geçmişte olduğu gibi, bugün de amel ve imanı birbirinden ayırmadan insanlar elbette mevcuttur. el-Mâturîdî, Kur’an’dan ve insanın varlık yapısından hareketle Kur’an’da belirtilen iman esaslarına kendi hür iradesi ile inanan insanların, ameldeki eksikliklerinin onları İslam dairesinin dışına çıkartamayacağı kanaatini açıkça ifade etmiştir.

3. Düşünce sisteminin temeline insan gerçeğini alan el-Mâturîdî, İslam dünyasında büyük tartışmalara ve görüş ayrılıklarına yol açan büyük günah meselesinde de yine insandan hareket eder. İnsan varlık yapısı gereği hata edebilir, isteyerek veya istemeyerek birtakım kötü davranışlarda bulunabilir. el-Mâturîdî’ye göre, “Küçük günahlardan ve sürçmelerden uzak kalabilen hiçbir insan mevcut değildir.”⁵⁵ Diğer taraftan büyük günah işleyenleri şirkle veya küfürle itham eden Haricî ve Mu’tezilî grupların “Allah’ın rahmetini daraltmış”⁵⁶ olduklarını belirterek “günah işleyenlerden iman vasfının kalkmadığını söyleyen görüşün” isabetli olduğunu söyler.⁵⁷ Ona göre iman “tasdik”ten ibaret olduğu için, şirk hariç hiçbir günah insanı İslam dairesinden çıkartmaz.

4. el-Mâturîdî’nin din anlayışı bakımından en özgün görüşlerinden birisi de din-şariat ve diyanet-siyaset konusundaki görüşleridir. Ona göre diyanet ayrı, siyaset ayrıdır. Din değişmez; ancak şartlar değişebilir. Sönmez Kutlu el-Mâturîdî’nin din-şariat ayrımı konusundaki görüşlerini çok güzel özetlemiştir: “Geçmişte gönderilen bütün peygamberler ve nebiler, tek bir din üzere idiler, yani Allah katında mutlak ve değişmeyen İslam dini üzere gönderilmişlerdir. Bu itibarla mutlak yol, Allah’ın yolu; mutlak din, Allah’ın dini; mutlak kitap Allah’ın kitabıdır. Bu din, tevhid dini, hak din, hanif dini, fitrat dini, gerçek ve bürhanla kaim, delil ve hüccetlerle ayakta duran akıl dini ve mutlak dindir. Şariat ise peygamberden peygambere değişen şeydir. Mutlak din, tevhid, inanç esasları, ibadetin sadece Allah’a ait olması, Allah’a şükürün zorunluluğu ve ahlakî ilkeler içermektedir. Akılla bilinmelerinin zorunlu olması sebebiyle bunlara *akliyat* da denmektedir. Çünkü bunlara, taklit, eğitim ve öğretim, müşahede veya zorunlu bilgi yoluyla inanılmaz. Bunları bilmek ve bunlara inanmak, kişinin kendi akıl yürütmesi ve istidlali sonucu elde ettiği kesbî ve kesin bilgiyle olur.”⁵⁸

5. el-Mâturîdî’nin din anlayışın kurucu unsurlarından birisi de diyanet-siyaset konusundaki görüşleridir. el-Mâturîdî’nin dikkat çektiği “diyanet-siyaset” ayrımı,

⁵⁵ el-Mâturîdî, *Kitâbü’l-Tevhîd Tercümesi*, s. 424.

⁵⁶ el-Mâturîdî, *Kitâbü’l-Tevhîd Tercümesi*, s. 433.

⁵⁷ el-Mâturîdî, *Kitâbü’l-Tevhîd Tercümesi*, s. 432.

⁵⁸ Sönmez Kutlu, “Bilinen ve Bilinmeyen Yönleriyle İmam Maturidi”, *İmam Maturidi ve Maturidilik*, ed. S. Kutlu, Kitabiyat, Ankara 2003, s. 40.

günümüz İslam dünyasının en yakıcı sorunu olan “dini siyasal bir ideolojiye indirgenmesi” ile ilgili yanlısamanın fark edilmesini, hatta üstesinden gelinmesini kolaylaştırabilir. İslam dini aslında siyasî meseleleri insanın sorumluluğuna bırakmıştır. Hz. Muhammed’in Medine döneminde üstlendiği siyasî liderlik onun peygamberliğinin tamamlayıcı bir unsuru değildir. İslam’ın bir din olarak egemenlik iddiası yoktur; fakat Müslümanlar için hukukun üstünlüğü bilinciyle adaleti hakim kılmak, hatta yaşam biçimine dönüştürmek bir sorumluluktur.

Dinin desteğini almadan ne yeni bir medeniyetten, ne de insanların insan onuruna yaraysır bir hayat sürmesinden söz edilebilir. Din, insanlığın geçmişinde olduğu gibi, geleceğinden de etkin olmaya devam edecektir. Öyle ise din ve bilimi, akıl ve imanı karşı karşıya getirmeden, dinin insana kazandırdığı yüksek insanî değerlerden ve insanlığın tarihsel süreçte elde ettiği tecrübe kazanımlardan hareket ederek yeni bir medeniyet inşa etmek gelecek için en akla uygun seçeneklerden birisi olmak durumundadır. Din karşıtlığı da, bireysel ateist eğilimler de, dinin etki gücünü azaltmadığı gibi, din anlayışındaki akıldışı oluşumları beslemekten başka bir işe yaramamaktadır.

Sonuç ve Değerlendirme

Yeni bir medeniyet hamlesi için yeni bir bilgi, yeni bir değerler sistemi ve yeni bir din anlayışına ihtiyaç olduğunu söyledik. Bunun için illa da el-Mâtürîdî’den, Maturidilik’ten söz edilmesi gerekmediği bilinen bir husustur. Ancak madem ki Müslümanlar maziye mahkum olmuşlardır, madem ki geleneği din gibi algılamak ciddî bir açmaz haline gelmiştir, öyle ise, bazı gerçekleri anlatabilmenin yolu bugün ihtiyaç gibi görünen hususların geçmişte de var olduğunu, hatta geçmişin tecrübelerinin bugüne değil, yarınlara bile ışık tutabileceğini göstermekten geçmektedir. Kaldı ki, el-Mâtürîdî, uzunca bir süre bilinçli olarak görmezlikten geldiği için, belki de yeterince anlaşılmamış olduğundan, kirletilememiş ve tüketilememiştir. el-Mâtürîdî’nin, her ne kadar Hz. Muhammed’in hak peygamber olduğunun kanıtı olarak gösterdiği, “kendisinin dünyaya gelişine kadar nesilden nesile intikal eden nur, iki omuzu arasında bulunan mühür, orta boylu diye nitelendirilmekle birlikte uzun boylularla yan yana geldiğinde boyunun onları aşması, vahye mazhar kılınmadan önce bulutun kendisini gölgelendirmesi”⁵⁹ gibi hususları, kendi yöntemini esas alarak doğru kabul etmek pek mümkün olmasa da, onun yöntem konusundaki ufuk açıcı tavrını ve çağını aşan bazı düşüncelerini görmezlikten gelmek elbette mümkün değildir. el-Mâtürîdî’nin sadece bilgi kuramı ile ilgili görüşleri, dini akılla temellendirmeye çalışması bile, onu anlamak için gösterilecek her türlü çabayı fazlasıyla hak etmektedir. el-Mâtürîdî’yi anlamaya çalışmak, her şeyden önce bir kadir şinaslık olacaktır. Kaldı ki, yeterince bilinmemesine rağmen, onun İslam’ın anlaşılması yaptığı katkı, Müslümanların medeniyet bilincinin köklerinde kendisine yer bulmuştur. Bugün eğer yeni bir medeniyet hamlesinden söz etme cesaretini bulabiliyorsak, bunu bile el-Mâtürîdî’ye borçlu olduğumuzu söylemek durumundayız

Yeni bir medeniyet için, önce bunun varoluşsal bir ihtiyaç olduğunun fark edilmesi gerekmektedir. Günümüzde insanın en ciddî problemi, gittikçe kendinden daha fazla

⁵⁹ el-Mâtürîdî, *Kitâbü’l-Tevhîd Tercümesi*, s. 239.

uzaklaşmasıdır. İnsan, adeta kendisinden kaçır hale gelmiştir. Bizi boğmaya başlayan dijital kuşatılmışlık, öncelikle kendimizle ilgili kök bilincimizi, insan olduğumuz, Tanrı'nın en güzel şekilde yarattığı biricik, özgün bir varlık olduğumuzla ilgili bilincimizi buharlaştırmaktadır. İnsanın kendine gelmesine, insan olma bilincinin yeniden diriltilmesine gerçekten ihtiyaç vardır. Yeni bir insan anlayışı, yeni bir din anlayışını ve yeni bir medeniyet hamlesini düşünmemizi mümkün kılabilir. İşte el-Mâtürîdî'nin bize göre yapabileceği en ciddi katkı, “insan”ı, “insan gerçeğini” merkeze alan, bir başka ifadeyle insandan hareket eden, evrensel nitelikli arayışlar için öncülük noktasında olacaktır. İnsan kendi varlığının farkında olduğu kadar insan olabilir. Aklının, bilgisinin ve düşünmenin bir sorumluluk olduğunun farkında olduğu kadar yaratıcı yetilerini etkin kullanabilir. Kendini bildiği kadar Tanrı'yı bilebilir. O zaman, bildiklerimizin ne kadar doğru bilgi olduğu hususu da, özel bir anlam kazanmış olur.

Doğru, sağlam ve güvenilir bilgi olmadan ne gelişmeden, ne de kültür ve medeniyetten söz edilebilir. Aslında her insan, belki de insan olmanın gereği olarak, bildiklerinin ne kadar doğru ve güvenilir olduğunu bilmek ister. Çünkü insan, insan olabilmek, kendini inşa edebilmek için sadece bilmek değil, neyi ne kadar bildiğini de bilmek durumundadır. el-Mâtürîdî, insanın varlık yapısından hareketle, insan bilgisinin temelinde “duyular bilgisi”nin yattığını çok iyi görmüştür. Ancak, algıların bilgiye dönüşmesi de, her türlü bilginin doğru olup olmadığı da, nihai aşamada akılla belirlenebilecek bir husustur. Şayet Müslümanlar akli yeniden keşfetmeyi başarır, doğru bilginin peşine düşerek eleştirel düşünceyi geliştirebilirler ise, bu ister istemez yeni, akılcı bir din anlayışını beraberinde getirecektir. Fitrata uygun sağlıklı bir din anlayışı, içe kapanan Müslümanların dikkatini geçmişten geleceğe yönlentmelerini sağlayabilir. Daha sonra medeniyetin teşekkül süreci olarak okunacak olan oluşumların ilk adımı, bilinçli bir gelecek tasarımı ve bilgi üretim süreçlerinin harekete geçmiş olmasıdır. Yeni din anlayışı, din bir tür paradigma işlevi gördüğü için, başta üretim ve yaşam tarzı olmak üzere, hayatın bütün alanlarında etkisi hissettirecektir. Böylece Müslümanların tekrar özne olmaları, insanlığın geleceğinde belirleyici konuma gelmeleri mümkün olabilecektir. Eğer bilgi üretim süreçleri sağlıklı işlemeye başlarsa, insanlığın başını ağrıtan birtakım sorunlara evrensel ölçekte çözümler üretilebilir. İnsanlığın ihtiyacı olan yeni bir üretim ve tüketim tarzı, daha insani bir teknoloji yaratılabilir; demokrasi, laiklik, hukukun üstünlüğü gibi yüksek insani değerler hayata geçirilebilir.

Medeniyeti ancak özgürlük bilinci yüksek toplumlar kurabilmektedir. Kurulacak yeni medeniyetin dini boyutunda el-Mâtürîdî, Felsefi boyutunda el-Farabi-İbn Sina ve bilimsel boyutunda el-Birunî'nin olması, mimarının da yine Türkler olabileceğini akla getirmektedir. Bunun hayali bile heyecan vericidir. Bu medeniyet haysiyet, adalet ve merhamet medeniyeti olacaktır.

Kaynakça

- Ak, Ahmet, *Büyük Türk Alimi Mâtürîdî ve Maturidilik*, İstanbul 2008.
- Alper, Hülya, *İmam Mâtürîdî’de Akıl-Vahiy İlişkisi*, İz Yayıncılık, İstanbul 2010.
- Alper, Hülya, “Mâtürîdî’nin Akıl ve Vahiy Algısı”, *Mâtürîdî’nin Düşünce Dünyası*, ed. Ş. Ali Düzgün, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 2014.
- Atay, Hüseyin, “Ebû Mansur el-Mâtürîdî ve Bilgi Kuramı”, *İmam Mâtürîdî ve Maturidilik*, ed. S. Kutlu, Kitabiyat, Ankara 2007.
- Düzgün, Ş. Ali, “Mâtürîdî’de Din, Siyaset ve Yönetim Erki”, *Mâtürîdî’nin Düşünce Dünyası*, ed. Ş. Ali Düzgün, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 2014.
- Kalaycı, Mehmet, *Tarihsel Süreçte Eş’arilik-Maturidilik İlişkisi*, Ankara Okulu, Ankara 2013.
- Kutlu, Sönmez, “Bilinen ve Bilinmeyen Yönleriyle İmam Maturidi”, *İmam Mâtürîdî ve Le Bon, Gustave, Ulusların Yücelişlerinin Psikolojik Yasaları*, Çev.: M. Demirezer, İstanbul 1998.
- Maturidilik*, ed. S. Kutlu, Kitabiyat, Ankara 2003.
- el-Mâtürîdî, Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed (33/944), *Kitâbü’l-Tevhîd Tercümesi*, Çev. Bekir Topaloğlu, TDV Yayınları, Ankara 2002.
- Özcan, Hanifi, *Mâtürîdî’de Bilgi Problemi*, M.Ü. İlahiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 1993.
- Özcan, Hanifi, “Maturidi’ye Göre Dinde Birlik Dini Gelenekte (Şeriat) Çokluk”, *Mâtürîdî’nin Düşünce Dünyası*, ed. Ş. Ali Düzgün, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 2014.
- Özdeş, Talip, *Mâtürîdî’nin Tefsir Anlayışı*, İnsan Yayınları, İstanbul 2003.
- Topaloğlu, Bekir, “Ebû Mansûr el-Mâtürîdî’nin Kelamî Görüşleri”, *İmam Mâtürîdî ve Maturidilik*, ed. S. Kutlu, Kitabiyat, Ankara 2003.
- Toynbee-Ikada, *Yaşamı Seçin Diyalog*, çev. U. Arık, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara 1992.
- Yazıcıoğlu, M. Sait, *Mâtürîdî ve Neseî’ye Göre İnsan Hürriyeti Kavramı*, Akid Yayınları, Ankara 1988.
- Yeprem, Saim, *İrade Hürriyeti ve İmam Mâtürîdî*, M.Ü.İlahiyat Fakültesi Vakfı, İstanbul 1984.